

Förord ·	7
Inledning ·	9
Klimatforskningen i början av seklet ·	15
En glaciärforskare träder fram ·	29
Det stora okända i söder ·	36
Bland Kebnekaises glaciärer ·	56
En expedition tar form ·	64
Av rätta virket? ·	77
15 män inreder en forskningsstation ·	84
På jakt efter nya kunskaper ·	100
Maudheim andra sommaren ·	130
Arvet efter expeditionen ·	147
Med egna ögon ·	173
Epilog ·	185
KÄLLOR ·	188
PERSONREGISTER ·	191

Midnattssol över havet i januari
1994. Alldeles i närheten av
Kapp Norvegia, där min pappa
Valter steg i land på Antarktis 45
år tidigare. Foto Anna Schytt.





Förord

❁ VINTERN 1993–1994 fick jag som radiojournalist följa med på en inspektionsresa till åtta olika länders forskningsstationer i Antarktis. Då var det sommar i Antarktis och vi färdades utmed kusten från brittiska Halley Research Station i Weddellhavet och österut, ända bort till den ryska forskningsstationen Novolazarevskaya. På sydafrikanska Sanae fick jag en fråga av en av forskarna där: »Heter du Schytt? Är du släkt med Valter Schytt?« »Ja, det är jag faktiskt«, svarade jag förvånat. Han tog då fram en karta över Sanaes omgivning, med några toppar som stack upp ur isen, och glaciärer och isströmmar som kom uppifrån den stora inlandsisen. Och han pekade på Schyttbreen! Så heter en isström som flyter fram mellan två bergsmassiv. Här finns en glaciär uppkallad efter min pappa.

Tanken har grott i mig sedan dess att berätta historien om hur namnet hamnade där. Att sluta cirkeln som börjar i en dröm hos en arbetargrabb i Stockholm på 1920-talet och blir till ett livsprojekt som för honom till polartrakterna både i söder och i norr. Intresset överförs efterhand till yngsta dottern som blir geovetare och vetenskapsjournalist och i sitt yrke fortsätter att utforska polarfrågorna, som nu alltmer fokuseras på klimatet. Under 1900-talet kom klimatet att förändras i en skala som får forskare att tala om en ny geologisk

era, antropocen, och att förändringarna är så stora att vi kan stå inför jordens sjätte massutdöende av arter.

Det här är berättelsen om det intellektuella äventyr som på olika sätt förde först pappa och sedan mig till polar- och klimatforskningens frontlinjer. Och hur vi blev fångade av känslan för is. Men, missförstå mig inte. Pappa hade en känsla för is, men det var inte så att han älskade den. Känslan var mer rationell än emotionell. Likt en hantverkare som lär känna sitt material, så kan också en vetenskapsman lära känna det medium han studerar och lära sig att tolka de hemligheter det bär på. En kosmolog vill förstå rymdens ljus och dess himlakroppar. En glaciolog vill lära sig att tolka de berättelser som finns i isens lagring, dess sprickor, hålrum, rörelser och de spår den lämnar efter sig när den smälter bort.

Jag vill passa på att tacka min man Per Holmlund för stöd och hjälp under mitt arbete med boken. Per är professor i glaciologi och har haft forskning i Antarktis som ett av sina huvudämnen. Han ska också ha stort tack för att ha räddat mycket arkivmaterial från containrarnas käftar när Stockholms universitet bytt lokaler genom åren, och han har försett mig med en strid ström av gamla gulnade skrifter och dokument.

Ett varmt tack också till min vän och förre kollega publicisten Anders Björnsson för en engagerad och kritisk genomläsning av mitt manus och till Sverker Sörlin som granskat och kommit med många förslag till förbättringar och som jag lärt mig mycket av. Tack till meteorologiprofessorn Henning Rodhe, geologiprofessorn Kent Larsson och folkrättsjuristen Marie Jacobsson som bidragit med värdefull faktagranskning av delar av manuset samt till mina systrar Helena och Erica för stöd och hjälp. Och slutligen varmt tack till Christer Sturmark och Emma Ulvaeus på Fri Tanke förlag som trodde på min bok, till Rasmus Pettersson som gav den sin form och till min redaktör Agneta Engström som ständigt uppmuntrande och hjälpsam har lett mig framåt.

Boken tillägnas Valters barnbarn: Johan, Martin, Petter, Calle och Erik för vilka jag allra mest har velat berätta den här historien.

Ekolsund januari 2018

ANNA SCHYTT

Inledning

❁ HÖSTEN 1949 gick Valter ombord på den lilla sälfångaren Norsel i Oslos hamn. Fartyget var lastat med mat för flera år, två trähus, polarhundar, slädar, vetenskaplig utrustning, två flygplan och 14 expeditionsmedlemmar, varav 9 forskare. Till dessa kom ett gäng flygare från Royal Air Force samt fartygets besättning. Pappa hade just fyllt 30 år och var nybliven filosofie licentiat i geografi. Han var ännu ogift. Expeditionen har beskrivits som den första i sitt slag till Antarktis: internationell, vetenskaplig och modern. Andra världskriget var över sedan fyra och ett halvt år, och nu hade Norge, Sverige och Storbritannien satt sina nationella intressen åt sidan för att samarbeta kring vetenskapliga frågeställningar på den okända kontinenten. Den överskuggande frågeställningen var: Kunde den uppvärmning som konstaterats på norra halvklotet också påvisas på södra halvklotet? I norr smälte glaciärerna kraftigt; var det en global trend eller inte?

Idag lever vi med forskningsrön och farhågor om det föränderliga klimatet. De flesta av världens ledare är medvetna om att temperaturen stiger på jorden och att människan påverkar klimatet. Men även under 1900-talets första decennier fanns en kunskap hos både allmänhet och forskare att delar av norra halvklotet blev varmare. Det var en gåta varför detta skedde och en knäckfråga var om det blev varmare samtidigt i norr och i söder. Om man kunde ta reda på det så hade man en viktig ledtråd – för om förändringarna skedde samtidigt så fanns svaret i en yttre påverkan som följaktligen var global. Då kunde man utesluta att klimatförändringarna orsakades av en tillfällig omfördelning av värme på jordklotet.

Då, efter världskriget, fanns det plötsligt nya möjligheter att samarbeta och ta upp de stora naturvetenskapliga forskningsfrågorna igen, och flera länder skickade ut expeditioner. Direkt efter kriget hade USA genomfört tidernas största polarexpedition, Operation Highjump, med 4 700 man och helt i militär regi. Programmet var visserligen

vetenskapligt ambitiöst, men det underliggande syftet var att ta reda på vilket värde Antarktis skulle kunna ha för USA. Om det var lönt att göra landanspråk helt enkelt, vilket många länder var i färd med att göra vid denna tid.

Den norsk-brittisk-svenska expeditionen var vetenskapligt motiverad och den hade jordens klimatutveckling i fokus. Inte jakt på naturresurser, inte rekordjakt mot Sydpolen och inte främst kartläggning av nytt land. Norge gick in med en stor del av finansieringen och det var förstås *inte enbart* av vetenskapliga skäl. Tio år tidigare, just i krigets inledning, hade Norge gjort anspråk på ett stort landområde i Antarktis, alldeles framför näsan på Nazityskland som avsåg att göra anspråk på samma område. Nu ville lilla Norge undersöka »sin« del av Antarktis och därmed ytterligare legitimera sitt anspråk.

När Valter reste söderut fanns förstås inte GPS och satellittelefoner. Och det gick inte att flyga in och ut från Antarktis. När männen väl upprättat sin bas därnere var de helt utlämnade åt sig själva. Eventuella olycksfall och räddningsoperationer fick de klara utan hjälp utifrån, och om fartyget inte kunde komma ner med ny mat och utrustning efter det första året fick de klara sig med det de hade i två långa år. Eller i värsta fall tre. Enda kontaktvägen med yttervärlden var radio via Kapstaden, Bergen Radio och de valfångstfartyg som opererade i Sydishavet. Årsmedeltemperaturen vid basen var -17,5 grader Celsius, det blåste nästan jämt och på två år kom det aldrig något töväder.

För de unga män som nu styrde kosan söderut var det ett storslaget äventyr som påbörjades. Men också fullt av hårt arbete, ibland med stora umbäranden. För tre av männen slutade livet tragiskt därnere. De övriga kom hem med nya livserfarenheter, och fem av forskarna samlade material till doktorsavhandlingar och disputerade några år efter hemkomsten.

Min pappas berättelser om dessa år har präglat hela min uppväxt: Livet på slädfärderna, när de låg ute i månader på sina fältarbeten uppe på inlandsisen. Mörkret i den översnöade basen under den långa sydvintern. Kylan och stormarna. Men också kamratskapet och det speciella livet tillsammans med män från fem olika nationer under två år. (Kanadensaren och australiensaren tillhörde den brittiska delen av expeditionen.) En viktig del i dessa berättelser var de, framför allt, svartvita bilderna som pappa tog därnere. Han hade fått med sig en Hasselbladkamera, den första civila modellen hade just lanserats och Valter har berättat att han fick köpa kameran av Victor Hasselblad till ett kraftigt reducerat pris. Den hade serienummer 38 (det var



↑ Tio hundar i ett fiskbensformat spann. Sammanlagt tillbringade Valter åtta månader på fältarbeten ute på inlandsisen. Foto Valter Schytt.

alltså den trettioåttonde som tillverkats) och hade utbytbara magasin för svartvitt och färg. De svartvita kunde framkallas därnere, men de flesta färgrullarna fick vänta tills expeditionen hade kommit hem. Väl hemma var det faktum att han hade fantastiska bilder från Antarktis viktigt för att han skulle kunna göra resan känd och betydelsefull för framtiden. Betänk att detta var före tevens tid. Valter höll föredrag i stora och små sammanhang, alltifrån i Konserthuset i Stockholm i april 1952 till femton år senare i mitt och mina systers klassrum i Sollentuna.

När jag började skriva denna berättelse kände jag till att Valter fört dagbok under hela tiden i Antarktis. Självklart gjorde han löpande anteckningar om vetenskapliga iakttagelser i fält och under arbetet på basen. Men jag visste också att det fanns personliga och ibland lite känsliga noteringar, det hade min mamma berättat. Var fanns de?

Pappa hade varit död i trettio år och för tio år sedan hade vi hjälpt mamma att flytta från huset som var mitt föräldrahem. Men vi hade inte hittat några anteckningsböcker från 1949–1952. Kanske hade han ändå bränt upp dem för att undvika att någon blev sårad av det han skrev, om dagböckerna skulle hittas och läsas i framtiden?

Inte förrän jag var halvvägs in i mitt projekt med att skriva den här boken började min man rota i några lådor som stod högst upp i vårt överfyllda arbetsrum, bland foton, papper och gamla handlingar. Och där! I en omärkt låda låg ett tiotal vaxduksböcker och några med hårda pärmar noggrant märkta i serier som »Nr 1 Sommaren 1950–1951 19 december–23 januari Valter Schytt«. Alla anteckningar gjorda i fält är skrivna med blyerts, bläck fungerar ju inte så bra när det är 30 grader kallt. Stilen är lättläst, knappt ett ord har varit svårt att tyda. Anteckningarna handlar mest om vad de gör, men också en del om hur det känns. Glädje och besvikelser. Ett skäl till att han skrev så mycket var att expeditionen redan före avfärd hade gjort upp med Gyldendals förlag i Norge och Forum i Sverige om att ge ut en bok. Expeditionens ledare John Giæver hade arbetat som journalist i Tromsø i sin ungdom, så han skulle författa huvudparten, men Valter skulle skriva vissa delar, framför allt från fältarbetena. Dagböckerna skulle bli viktiga när han berättade om färderna med hundspann på inlandsisen. *Antarktisboken* kom ut redan samma år som expeditionen återvände hem och är fortfarande spännande läsning. Den går ganska lätt att hitta på antikvariat.

Efter expeditionen fortsatte pappa sina glaciärstudier i polartrakterna och kom att delta i många expeditioner i Arktis, och han gjorde ytterligare en kort resa till Antarktis. Han grundade forskningsstationen i Tarfala i Kebnekaise där vi tillbringade en månad varje sommar under min uppväxt. Mamma lagade maten och vi flickor hjälpte till, framför allt under tonåren: Helena, som är äldst, fick vara med och mäta ute i fält, Erica hjälpte till i köket men också ute i fält och jag hade mest vaktmästarsysslor. På något sätt kom pappas jobb att prägla hela familjens intressen och självbild. Vi var den där familjen som reste till Grönland och Island, när andra reste till Mallorca och Gran Canaria. Vi hade valkotor som pallar framför kakelugnen hemma, och pappas hundpiska från Antarktis ringlade sig på väggen runt hela hobbyrummet i källaren.

Jag var alltså den av oss systrar som valde att studera geovetenskap. Det hann jag göra några år innan min pappa dog i hjärtinfarkt vid 65 års ålder på väg upp på vinterfjället till Tarfala. Jag var 24 år när han rycktes bort och jag hade så gärna velat ha honom